

Савіцкая І.У., Пятрова Н.Я.

Рэспубліка Беларусь, Мінск

СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РЭЛІГІЯЙ ЛЕКСІКІ Ў РАМАНЕ ЛЕАНІДА ДАЙНЕКІ “СЛЕД ВАЎКАЛАКА”

З іменем Леаніда Дайнекі некаторыя даследчыкі звязваюць з’яўленне ў сучаснай беларускай літаратуры “гістарычнага раманняга цыкла” [7, с. 65], які аб’ядноўвае раманы “Меч князя Вячкі”, “След ваўкалака” і “Жалезныя жалуды”. Асобае месца ў іх, на нашу думку, атрымала рэлігійная лексіка, якая зрабіла значны ўплыў і на стылістычныя асаблівасці мовы пісьменніка. Матэрыялам для нашага даследавання паслужыў раман “След ваўкалака”, у цэнтры сюжэта якога – эпоха найвышэйшаўа росквіту Полацкай дзяржавы, калі на чале яе стаяў наш славуты зямляк Усяслаў Чарадзеі.

Ужыванне шматлікіх рэлігійных лексем дазволіла аўтару паказаць ключавыя моманты ў гісторыі нашай краіны, звязаныя з фарміраваннем беларускай нацыі і дзяржаўнасці, паказаць складаную барацьбу новай і старой рэлігій – хрысціянства і язычніцтва, якая “прадвызначала і абумоўлівала многія канфлікты як асабістага, так і агульнаграмадскага жыцця” [3, с. 27]. Адсюль часта пры апісанні герояў ці падзей Л. Дайнека ўжывае разам язычніцкія і хрысціянскія найменні: *Хрысціянства тут яшчэ як залаты пыл, што пакрывае вялізнага паганскага ідала; Хрысціянства і паганства, як дзве ракі, цяклі побач пад адным сонцам, пад адным небам; Ігумен Феадосій быў цвёрда перакананы, што Хрыстос абраў яго, каб ачысціць Кіеў, святую крыніцу, ад смярдзючага броду паганства.*¹

Зварот да праблемы сутыкнення розных рэлігій прыводзіць да апісанняў у творы паганскага капішча, паганскіх ідалаў, вешчуноў,

¹Тут і далей прыклады падаюцца паводле выдання: Дайнека, Л.М. След ваўкалака: раман: для ст. шк. узросту / Л.М. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 346 с.

язычніцкіх і хрысціянскіх абрадаў: Яны моўчкі вынырнулі з цемры, з цішыні, моўчкі ўзышлі на ўзгорак, сталі на калені перад невялікім ідалам. Грубаваты ідал быў вычасаны з чырвонага цёмнага пясчаніку. Калісьці тут высока і горда стаяў залатавусы каменны Пярун, было паганскае капішча, было заўсёды шматлюдна і шумна, але прыйшлі з полацкай Сафіі хрысціяне, усё зруйнавалі, знішчылі, і застаўся толькі гэты сціплы ідал; Гэта быў чарнявы і хударлявы мужчына з паголенай галавой, з чорнымі тонкімі вусамі, што, нібы п'яўкі, закручваліся пад носам. Ён сядзеў на звычайным палявым валуне, сядзеў басанож, моцна сціскаючы ў правай руцэ дубовы кій, які вянчала Вока Савы; Ідала вычысцяць, высушаць, абкураць салодкім п'янкім дымам, у багатым уборы паставяць у нішу да новай імшы. І да новых пакут будзе ён ледзь не богам – яму будуць кланяцца, будуць прыносіць у ахвяру клыккі дзікоў і заячае свежае мяса; Якраз быў Вялікдзень, і праз анекца вой-ахоўнік спусціў кошычак з чырвонымі яйкамі. Усяслаў і сыны перахрыстосаваліся, з'елі па яйку, астатнія пакінулі назаўтра.

Шматлікія ў творы і філасофскія разважанні аб уплыве рэлігіі на свядомасць людзей, аб перавазе новага веравызнання: Хрысціянства, хацеў бы ты гэтага ці не хацеў, пераможца на нашай зямлі; Людзі вераць, – казаў далей Усяслаў, – людзі вераць Хрысту, а ўчора яны верылі Перуну і Дажджбогу. Людзі закінулі старых багоў, як разбітыя гаршкі на гарышча, і вераць Хрысту, таму Богу, які спаліў іхніх прадзедаўскіх багоў; Гэта былі, вядома ж, домыслы цёмнага люду, які адной рукой моліцца, а другой гладзіць па дубовай галаве паганскага ідала!

У семантычных адносінах рэлігійныя лексемны ў рамане Л. Дайнекі можна падзяліць на некалькі груп і падгруп. Пры іх класіфікацыі за аснову намі былі выкарыстаны працы А.М. Булыкі, І.У. Будзько, М.М. Шаўчэнкі, у якіх вылучаюцца разнастайныя прадметна-тэматычныя групы рэлігійнай лексікі [1, 4, 6].

Да першай групы адносяцца лексемны, якія абазначаюць назвы **асоб у адносінах да рэлігіі**. Гэтая група ўключае некалькі падгруп:

– Назвы чыноў нябеснай іерархіі (*Бог, Гасподзь, анёл, Багародзіца, апостал, д'ябал і інш.*): *Адзін Бог павінен ведаць усё; Ты задаволены, Гасподзь?; Ядрэйка я, маладзічка, а не анёл!; Маліся святой Багародзіцы; Да апостала Пятра даляцеў бы ў залатыя палаты; Ніжнія ж часткі цела, як вядома, свораны д'яблам, і іх патрэбна караць жорсткім пастом і няспыннай малітваю; І ён зараз радуецца, што мы злавiлі цябе, сатана.*

Побач з такімі агульнапрынятымі лексэмамі, як *Бог і Гасподзь*, аўтар выкарыстоўвае ў якасці сінонімаў назвы *Усявышні, Тварэц, нябесны ўсётрымацель, Збавіцель*: *Слава Усявышняму! Мы згодны з князем толькі ў тым, што галава чалавечая, дом душы, нездарма ўзнята Тварцом вышэй за ўсё; Але гэта была занадта смелая, занадта грахоўная думка, нябесны ўсётрымацель мог пакараць за яе; Збавіцеля ўкрыжавалі за нас, грэшных, а шчасця ўсё роўна няма.*

– Назвы прадстаўнікоў царкоўнага кіраўніцтва, рознага роду святароў, прыслужнікаў (*поп, епіскап, мітрапаліт, дзяк, іерэй і інш.*): *Ульяніца вельмі баялася, што менскі поп можа не абвянчаць іх, загадае вяртацца ў сваю весь, туды, дзе жывуць хросныя маці і бацька; Задаволены поп разам з дзякам надзеў маладым на галовы вянкi, сплеценыя з галінак дрэў і лугавых кветак; Смерць епіскапа на нейкае імгненне супакоіла натоўп; Мітрапаліт у Цар горадзе; ...спяваў магутным голасам недзе ўнізе іерэй; Святары ў Полацку, Менску і Кіеве кажучь, што ў яго сляпяя душа.*

– Назвы манахаў, членаў манаскіх ордэнаў (*мніх, чарнарызец*): *Я буду мніхам...; Папы і чарнарыцы панаўтыкалі ў нашу зямлю крыжоў, спалілі нашых куміраў.*

– Назвы прарокаў, праведнікаў, шматпакутнікаў, святых (*праведнік, паломнік і інш.*): *Святы праведнік, а праведнасць, як вядома, лучыць чалавека з усім, што над зямлёй, на зямлі і пад ёю; Паломнікамі завуць такіх людзей; Заўсёды буду дзяліцца з вамі, святымі малельчыкамі, кавалкам хлеба.*

– Назвы асоб у залежнасці ад прыналежнасці да розных плыней веравызнання (*хрысціянiн, паганец*): *Хрысціянiн і паганец маўчалі;*

Хрысціянину, на наш розум, выпадае насіць толькі святы крыж – адзін ён ахоўвае душу чалавечую на жыццёвых дарогах.

– Назвы вернікаў, у тым ліку і метафарычныя: (раб Божы, людзі божыя, Богава нявеста, дзеці праваслаўнай царквы, сыны божай царквы і інш.): Хрыстос выпрабоўвае рабоў сваіх; ...толькі вера дапамагае рабам Божым разгадаць любыя таямніцы; Быць ёй богавай нявестай; Як дзеці адной праваслаўнай царквы мы павінны стаць плячо ў плячо і сустрэць агнём і мячом бязбожнікаў у гарах Арменіі і Сірыі; Дзякуй вам, людзі божыя; Памолімся за душу рабы Божай Хадоскі...; Клапоцячыся аб духоўных сынах Божай царквы, мы дбаем пра тое, аб чым яны думаюць і што яны ядуць.

– Назвы грэшнікаў, богаадступнікаў, сектантаў, варажбітоў, чарадзеяў (бязбожнік, паганец, грэшныя): Садзі на коней дружыну, князь Ізяслаў, і вядзі насустрач бязбожнікам; Паганец ён, упарты паганец; Збавіцеля ўкрыжавалі за нас, грэшных, а шчасця ўсё роўна няма.

Да другой групы лексікі адносяцца **канкрэтныя рэлігійныя намінацыі**. Гэтая лексіка-семантычная група ў рамане Л. Дайнекі самая вялікая і ўключае ў сябе падгрупы:

а) з уласна канкрэтнай семантыкай:

– Назвы культавых збудаванняў і іх частак (храм, манастыр, царква, келля і інш.): Велізарны храм, які вянчаюць трынаццаць купалоў, лёгка, бязважка ўздымаецца ў нябесны блакіт і ззяе, гарыць, як светлая дзянніца; Пэўна, адна ёй дарога – у манастыр; Пасля вячання ў царкве вярнуліся да Ядрэйкі і, дачакаўшыся змроку, напросілі згоды на свой шлюб у старых багоў, у Рода і парадзіх; ...буду ў сваёй келлі маліцца за Полацк і за цябе, бацька.

Акрамя агульнапрынятых назваў хрысціянскіх культавых збудаванняў, аўтар ужывае і метафарычную назву дом божай мудрасці, якая выступае ў якасці сіноніма да лексем царква, храм: Хоць Усяслаў і хрысціянін, хоць ён збудаваў у Полацку дом божай мудрасці – Сафію, мы пераканаліся, што набажэнства ягонае знешняе, падманнае.

– Назвы рэлігійных кніг і іх частак (божае пісанне, Псалтыр, Евангелле і інш.): Ён жыў на божаму пісанню, нікому вока не запарушыў; Пад рукою заўсёды былі Псалтыр, Евангелле, насланні апосталаў і Апакаліпсіс апостала Іаана, а таксама пергамены Пракопія Кесарыйскага, хронікі Малалы і Арматола.

– Назвы царкоўнага адзення (рыза, валасяніца): Чорнабароды поп у прагожай рызе, абшытай спадолу залатымі карункамі, праспяваў святую песню, гледзячы ў стары пажоўклы пергамен; Адзін кіеўскі купец, раздаўшы сваё багіно і брашно, прыйшоў да Феадосія і надзеў валасяніцу.

– Назвы прадметаў і аб'ектаў набажэнства, культавага рэквізіту (крыж, ікона, аналой, ладан і інш.): На Дняпры Яраславічы цалавалі крыж, кляліся, што адпусцяць нас і цябе з мірам?; Нездарма кажучь, што дурань і на чужыя іконы моліцца; Але Ядрэйка дамовіўся з папом, і неўзабаве ўсхваляваныя Белавалод з Ульяніцаю стаялі перад аналоем; Яны папоў і чарнарыццаў баяцца, бо за попрышча кадзілам і ладанам ад хрыстоў смярдзіць, а гэта пах нябожчыкаў.

– Назвы выяваў багоў, ідалаў, ікон (ідал, ідалы-балваны, святыя абразы і інш.): Адзіная дарога ўсім ідалам – у агонь; ... загадаў біць бізунамі і скінуць з дняпроўскіх кручаў у вадку ўсіх драўляных паганскіх ідалаў-балванаў; Ці маліся на святыя абразы, ці рыхтуйся да сваёй смерці.

б) з паўабстрактнай семантыкай (пераходныя паміж канкрэтнымі і абстрактнымі):

– Назвы заповедзей, малітваў, казанняў (заповедзь, святая малітва, святыя псалмы і інш.): У першай заповедзі сказана: не сатвары сабе куміра; Святая малітва як шчыт перад любой бядой; ... толькі Божая малітва ўсяму свету патрэбна; Яны спявалі святыя псалмы...

– Назвы, звязаныя з царкоўнай службай і абрадамі (вянчанне, пакаянне, епітым'я і інш.): Пасля вянчання ў царкве вярнуліся да Ядрэйкі...; Таго, хто чэлядзь сваю томіць голадам і ранами, мы караем пастом і пакаяннем;

Епітым'ю ж, якой належала караць аднаго, раскладваў, за вялікую любоў, на трох і нават чатырох браццяў.

– Назвы рэлігійных свят (Вялікдзень): Якраз быў Вялікдзень, і праз акенца вой-ахоўнік спуціў кошычак з чырвонымі яйкамі.

– Іншыя рэлігійныя назвы (душа, рай, пекла, божы шчыт, Божы прамень і інш.): Шукаць трэба заўсёды, бо нават душа чалавечая кожны дзень мяняецца; Будзем жыць у раі, на небе; Раз на год і ў пекле бывае свята...; Спакойна живеца за божым шчытом...; Мне вельмі шкада тых людзей, што не бачаць светлы Божы прамень, а живуць разам са сваімі дзецьмі ў цемры дзікунства; ...залаты Божы прастол нябесным сонечным блакітам абмываецца; Адам жыў у райскіх кушчах і яшчэ не ведаў гандлю; Успамінайце там, у садомскім свеце, чыціню нашай абшчыны; Вы пакідаеце нас, ідучы ў грахоўны свет, дзе ўсё купляецца і прадаецца: воля, чалавечая плоць, каханне.

Трэцяя група рэлігійнай лекікі прадстаўлена **абстрактнымі лексемамі**. Гэтая група ў рамане “След ваўкалака” менш ужывальная і ўключае ў сябе:

– Назвы рэлігійных адцягненых паняццяў (вера, грэх, святатацтва, дабрачыннасць і інш.): Перамагаюць не толькі сілай, перамагаюць верай; Грэх караць бяссільнага; Яшчэ некалькі сядміц назад палічыў бы гэта Белавалод святатацтвам, самым жахлівым грахом; Кожнага Бог узнагароджвае за зямную дабрачыннасць, за справы зямныя...; ...мы пераканаліся, што набажэнства ягонае знешняе, падманнае; Княжычаў Барыса і Расціслава мы паішлём на багамолле ў Візантыю.

– Назвы веравызнання (хрысціянства, паганства): Агні хрысціянства гараць на зямлі, святая вера ўваходзіць ў кожную душу, а вы, нікчэмныя паганцы, начныя совы, канаеце ў пушчах і балотах; На Полацкай зямлі ядавітым пустазеллем буяе з тваёй тайнай згоды агіднае дзікае паганства; Паганства ў яе буяе.

Пераважная большасць рэлігійных намінацый у рамане – назоўнікі. Прыметнікі, як правіла, спалучаюцца з назоўнікамі, утвараючы словазлучэнне: *Па ўсёй зямлі будуюць святыя храмы; Не мінаваць божай кары; Шчыра памаліўшыся Богу, мы ўмацаваліся святой вераю, бо толькі вера дапамагае рабам Божым разгадаць любыя таямніцы; Не ўвайшоў святы Божы прамень у князеву душу, толькі скуру апёк.*

Акрамя назоўнікаў, ужывае аўтар і дзеясловы. Яны характарызуюць дзеянні, звязаныя са сферай рэлігіі, з працэсам богаслужэння, напрыклад, *маліцца, ачысціць, перахрысціцца, асвяціць, каменаваць* і інш.: *Ланцуг быў кароткі, усяго тры-чатыры локці, і, калі бацька ўздымаў рукі, каб памаліцца або ўзяць карчажку з вадою, цяжка, пагрозна грымеў; Ігумен Феадосій быў цвёрда перакананы, што Хрыстос абраў яго, каб ачысціць Кіеў, святую крыніцу, ад смярдзючага бруду паганства; Усё жыццё Бога за цябе буду маліць; Супрун перахрысціўся следам за ім; Хрысціянская вера душу асвяціла...; Бог цябе на тым свеце каменаваць будзе, у сцяну замуруе навекі.*

Такім чынам, рэлігійная лексіка ў рамане Л. Дайнекі “След ваўкалака” займае адметнае месца. Яна з’яўляецца адлюстраваннем вялікіх культурных і гістарычных падзей нашай краіны, звязаных з сутыкненнем і суіснаваннем дзвюх рэлігій – язычніцтва і хрысціянства. Паводле семантыкі гэты разрад лексікі ў рамане Л. Дайнекі адрозніваецца разнастайнасцю і багаццем тэматычных груп і падгруп і характарызуе паняцці і рэаліі духоўнага жыцця нашых продкаў.

Спіс літаратуры

1. Будзько, І.У. Рэлігійная лексіка старабеларускай мовы: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / І.У. Будзько; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 1999. – 20 с.
2. Будзько, І.У. Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы / І.У. Будзько. – Баранавічы: Баранав. узбуйн. друк., 2003. – 260 с.

3. Грамадчанка, Т. “Хачу быць жытнім зернем я...”. Да 70-годдзя Леаніда Дайнекі / Т. Грамадчанка // Роднае слова. – 2010. – №1. – С. 24-27.

4. Булыка, А.М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII стст. / А.М. Булыка. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1980. – С. 168 – 184.

5. Дайнека, Л.М. След ваўкалака: раман: для ст. шк. узросту / Л.М. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 346 с.

6. Шаўчэнка, М.М. Канфесіянальная лексіка ў гаворках Мазырскага Палесся: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / М.М. Шаўчэнка. – Гомель, 2001. – 20 с.

7. Шынкарэнка, В.К. Нястомных пошукаў дарога: Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В.К. Шынкарэнка. – Мінск: Бел. навука, 2002. – 208 с.